

**Μια «νέα» ιστορική περίοδος υπό συγκρότηση:
Όψεις του δημόσιου λόγου των εφημερίδων
Νέα Ευρώπη και Απογευματινή στην κατοχική Θεσσαλονίκη**

Αλεξάνδρα Πατρίκιου

Μια «νέα» ιστορική περίοδος υπό συγκρότηση. Πράγματι και για τις δύο εφημερίδες της κατοχικής Θεσσαλονίκης ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 μια «νέα» εποχή, μια «νέα» ιστορική περίοδος. Διαβάζοντάς τες δεν αναζητήθηκε η ακριβής αναπαράσταση ή ανασύνθεση της πραγματικότητας. Ωστόσο έγινε προσπάθεια να αντληθούν πληροφορίες για ορισμένες πτυχές του υπό διαμόρφωση κλίματος της εποχής. Ως ιστορικοί που ζούμε την εποχή του λόγου¹ επικέντρωσα στο δημόσιο λόγο των δύο εφημερίδων, η μελέτη του οποίου αποσκοπεί ακριβώς στο να αναδείξει τις πτυχές αυτές. Μετά από τη συνοπτική παρουσίαση ορισμένων πληροφοριών που αφορούν τις εφημερίδες θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάστηκαν ορισμένα θέματα – και συγκεκριμένα η ήττα, η πείνα, η Αντίσταση και το ζήτημα του εβραϊκού στοιχείου της πόλης. Στόχος μου δεν είναι να εκθέσω εξαντλητικά τα χαρακτηριστικά των δύο εφημερίδων ή τις διαφορές ανάμεσά τους, οι οποίες είναι αρκετές και αξιοσημείωτες αλλά θα ταιριαζαν σε μία άλλη μελέτη.² Τις αντιμετωπίζω περισσότερο ως το σύνολο του ημερήσιου επίσημου και φιλοαξονικού τύπου στη Θεσσαλονίκη από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Οκτώβριο του 1944.³

Στην κατοχική Θεσσαλονίκη, λοιπόν, κυκλοφορούσαν δύο ημερήσιες εφημερίδες: η προπολεμική *Απογευματινή* (Α) και η *Νέα Ευρώπη* (ΝΕ). Καμία από

«Μια ‘νέα’ ιστορική περίοδος υπό συγκρότηση: Όψεις του δημόσιου λόγου των εφημερίδων *Νέα Ευρώπη* και *Απογευματινή* στην κατοχική Θεσσαλονίκη», στο *Ο παράνομος Τύπος στη Βόρεια Ελλάδα, Η Έκθεση Ντοκουμέντων – Τα πρακτικά της Ημερίδας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας-Θράκης, Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 138-148.

¹ David Reynolds, «The Origins of the Two 'World Wars': Historical Discourse and International Politics», *Journal of Contemporary History*, 38/1 (2003), 29 (29-44).

² Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαφοράς είναι η εμφάνιση και η ένταση της αντισημιτικής αρθρογραφίας (βλ. εδώ παρακάτω).

³ Για τον αντίστοιχο «έρποντα» δημοσιογραφικό τύπο στην Πολωνία βλ. τη μελέτη του Lucjan Dobroszycki, *Reptile Journalism. The Official Polish-Language Press Under the Nazis, 1939-1945*, Yale University Press, Λονδίνο, 1994.

τις δύο βεβαίως δεν κατάφερε να επιβιώσει μετά την απελευθέρωση.⁴ Η αντιβενιζελική Α πρωτοκυκλοφόρησε το 1933. Όσο για την ΝΕ το πρώτο της φύλλο έχει ημερομηνία 14 Απριλίου 1941, μία εβδομάδα μετά την είσοδο των Γερμανών στην πόλη και έξι μέρες πριν την υπογραφή της ανακωχής από το στρατηγό Τσολάκογλου.⁵ Το τελευταίο φύλλο και των δύο εφημερίδων κυκλοφόρησε στις 29 Οκτωβρίου του 1944, λίγες μέρες μετά την αποχώρηση των Γερμανών από τη Θεσσαλονίκη, ενώ ήδη από τις 6 του μήνα, λόγω έλλειψης χαρτιού αλλά και των προβλημάτων που έθετε στους εκδότες της το επερχόμενο τέλος της Κατοχής, έβγαιναν σε κοινή έκδοση.

Η εργασία του Στράτου Δορδανά στον παρόντα τόμο με θέμα τη δίκη των δημοσιογράφων αυτών των εφημερίδων μου επιτρέπει τη συνοπτική αναφορά σε ορισμένους συντάκτες και αρθρογράφους τους. Από τις κεφαλές των εφημερίδων πληροφορούμαστε ότι διαδοχικά απέκτησαν διευθυντικές θέσεις στην ΝΕ οι Βασίλειος Λαμζάκης,⁶ Ιωάννης Σπαθάρης,⁷ Δ.Θ. Ηλιάδης,⁸ Μ.Π. Παπαστρατηγάκης⁹ και Γεώργιος Πολλάτος,¹⁰ ενώ εκδότες της Α ήταν οι Δημήτρης Τσούρκας¹¹ και

---

⁴ Ο Τομανάς λανθασμένα αναφέρει ότι και οι δύο εφημερίδες διέκοψαν την έκδοσή τους το Μάιο του 1944. Κώστας Τομανάς, *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-1944*, Νησίδες, Σκόπελος, 1996, σ. 247.

⁵ Περισσότερες λεπτομέρειες για τη *Νέα Ευρώπη*, βλ. Αλεξάνδρα Πατρίκιου «“Η Ευρώπη της Νέας Ευρώπης”»: Απεικονίσεις της Γηραιάς Ηπείρου σε μια δοσιλογική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης, 1941-44», *Ίστωρ*, τόμ. 15 (υπό δημοσίευση).

⁶ Καταδικάστηκε ερήμην σε ισόβια. βλ. Πρακτικά και Αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσίλογων του Τύπου (Θεσσαλονίκη, 23 Οκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 1945), στο εξής *Πρακτικά*. Ευχαριστώ το Στράτο Δορδανά για την ευγενική παραχώρηση φωτοτυπημένου αντίγραφου των πρακτικών, μετά από σχετική άδεια του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης και του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

⁷ Από τις 27 Ιουνίου 1941 έως τις 4 Νοεμβρίου 1941, στη θέση των ονομάτων των μελών της εκδοτικής ή/και συντακτικής επιτροπής εμφανίζονται αστεράκια. Στα πρακτικά της μεταπολεμικής δίκης των δοσίλογων του Τύπου αποκαλύφθηκε ότι αρχισυντάκτης της εφημερίδας εκείνη την περίοδο ήταν ο Ιωάννης Σπαθάρης. Προπολεμικά είχε εργαστεί στο *Το Φως* του Δημοσθένη Ρίζου. Βλ. και λήμμα Ιωάννη Σπαθάρη στην *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, 2008.

⁸ Οι υποθέσεις των Φαρδή και Ηλιάδη διαχωρίστηκαν και δεν είναι γνωστό αν τελικά δικάστηκαν.

⁹ Εργάστηκε σε αρκετές αθηναϊκές εφημερίδες (*Χρόνος*, *Αθήναι*, *Σκριπ*, *Η Ελληνική*, *Ο Τύπος*, *Ημερήσιος Κήρυξ*, *Η Εθνική* κ.ά.). Σύμφωνα με τα *Πρακτικά*, ο Παπαστρατηγάκης ήταν έμπιστος της μεταξικής λογοκρισίας. Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής είχε αναλάβει τη διεύθυνση της ΝΕ. Καταδικάστηκε ερήμην σε ισόβια από το Δικαστήριο Δοσίλογων. Μετά το 1948 δημοσίευε κριτικά σημειώματα, φιλολογικά άρθρα και μεταφράσεις στην *Ακρόπολη* και την *Απογευματινή*. Βλ. λήμμα Μιχαήλ Π. Παπαστρατηγάκη στην *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*.

¹⁰ Σύμφωνα με τα *Πρακτικά*, καταδικάστηκε σε 15ετή φυλάκιση ως οικονομικός δοσίλογος.

¹¹ Ο Δημήτρης Τσούρκας και ο Χρ. Ελευθεριάδης αθώωθηκαν από το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων. Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην Ιστορία του Τύπου*, τόμ. Γ': 1923-1941, University Studio Press-Έκφραση, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 222.

Αλέξανδρος Ωρολογάς¹² και υπεύθυνος διευθυντής (αρχισυντάκτης) ο Χριστόφορος Ελευθεριάδης (από τις 17 Αυγούστου 1942). Άρθρα των Πέτρου Ωρολογά (αδελφού του Αλέξανδρου), του Ευριπίδη Χειμωνίδη, του Βασίλη Μεσολογγίτη,¹³ και βεβαίως του Νίκου Φαρδή¹⁴ βρίσκουμε και στις δύο εφημερίδες. Όλα τα άτομα αυτά υπήρξαν δημοσιογράφοι που κατείχαν διευθυντικές θέσεις ή αρθρογραφούσαν στις μεγαλύτερες εφημερίδες (*Μακεδονία, Μακεδονικά Νέα, Φως* κ.ά.) της μεσοπολεμικής Θεσσαλονίκης ή και της Αθήνας.

Είναι αδύνατον να υπολογίσουμε έστω και κατά προσέγγιση την αναγνωσιμότητα των εφημερίδων ή την όποια επίδραση είχαν.¹⁵ Ωστόσο, η ύπαρξη αλλά κυρίως η σταδιακή αύξηση διαφημιστικών καταχωρίσεων, αναγγελιών αρραβώνων, γάμων,¹⁶ κηδειών καθώς και διαφόρων άλλων αγγελιών (π.χ. γιατρών και δικηγόρων) μάς δείχνει τη σταδιακή αποδοχή της κυκλοφορίας των εφημερίδων από την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Καταδεικνύει δηλαδή, την ανθρώπινη ανάγκη μιας κοινωνίας για επαναφορά σε μια κανονικότητα που περιλαμβάνει γάμους, αρραβώνες, θέατρα, ταβέρνες, κινηματογράφους και βεβαίως την αγορά παλτού

---

¹² Ο Αλέξανδρος Ωρολογάς, καταδικάστηκε για οικονομική συνεργασία με τις αρχές Κατοχής σε 15ετή φυλάκιση. Την ίδια τύχη είχε και ο αδελφός του, Πέτρος, για την αρθρογραφία του και στις δυο εφημερίδες υπέρ της γερμανικής προπαγάνδας και εναντίον του συμμαχικού αγώνα. Καταδικάστηκε σε πενταετή φυλάκιση από το Ειδικό Δικαστήριο. Ο Πέτρος Ωρολογάς υπέγραφε ως «Π.Ω» ή με το ψευδώνυμο Πέτρος Φωτεινός ή Τριάστερος * *, με το οποίο και τον βρίσκουμε να δημοσιεύει άρθρα στο *Ελεύθερον Βήμα*. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία*, σ. 222-3.

¹³ Ο Μεσολογγίτης υπήρξε αρχισυντάκτης της *Μακεδονίας*, διευθυντής των *Μακεδονικών Νέων* για μεγάλο διάστημα. Μαζί με τον Ν. Φαρδή εξέδωσε την εφ. *Ελεύθερος (Μακεδονικός) Τύπος*. Βλ. λήμμα Βασίλης Μεσολογγίτης στην *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου* και Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία*, σ. 197.

¹⁴ Ο Φαρδής εργάστηκε ως αρχισυντάκτης στην *Ηχώ (L' Echo, ελληνογαλλική)*, στη *Μακεδονία* και στα *Μακεδονικά Νέα*. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας – Θράκης. Ως αρχισυντάκτης της μεσοπολεμικής βενιζελικής εφημερίδας *Μακεδονία*, είχε εκφράσει τις αντισημιτικές του πεποιθήσεις συνδράμοντας στην αύξηση της βίας που οδήγησαν στον εμπρησμό του Κάμπελ τον Ιούνιο του 1931. Σύμφωνα με τον Apostolou είχε την επίβλεψη των δύο εφημερίδων. Εκτός από τον Χειμωνίδη, στο γερμανικό γραφείο προπαγάνδας ήταν και ο Ν. Φαρδής. Βλ. λήμμα Νίκος Φαρδής *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία*, σ. 43, 200-201. Andrew Apostolou "The exception of Salonika": Bystanders and collaborators in Northern Greece", *Holocaust and Genocide Studies*, 14/2 (2000), 172 (165-196). Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 501.

¹⁵ Ο Apostolou («The exception», σ. 176) υποστηρίζει ότι η *NE* δεν κατάφερε να στρέψει πολλούς προς τον εθνικοσοσιαλισμό. Σύμφωνα με τα *Πρακτικά*, και οι δύο εφημερίδες είχαν μεγάλο τιράζ, αλλά πολλά αντίτυπα διοχετεύονταν ως χαρτί στη μαύρη αγορά.

¹⁶ Ας σημειωθεί ότι πριν από την καθιέρωση του Αστικού Κώδικα το 1945 δεν ήταν υποχρεωτική η δημοσίευση αναγγελίας γάμου σε εφημερίδα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ότι οι αναγγελίες αυτές είχαν καθαρά κοινωνικό χαρακτήρα.

και γκαμπαρδίνας.¹⁷ Σχετικά με τις τιμές των εφημερίδων, μπορώ να πω ότι ουσιαστικά ακολούθησαν την πορεία του πληθωρισμού¹⁸ και έτσι ενώ ξεκίνησαν από 2 δραχμές ανά φύλλο, η κοινή έκδοση τον Οκτώβριο του 1944 κόστιζε 100.000.000 δραχμές.

Από τη στιγμή που βασική παράμετρος του παρόντος τόμου είναι η Αντίσταση, δεν θα μπορούσα παρά να ξεκινήσω από τη στάση των δύο εφημερίδων απέναντί της. Δεν χρειάζεται να αναφέρω ότι ως φιλοαξονικές εφημερίδες, η *NE* και η *A* επιχειρηματολογούσαν υπέρ της συνεργασίας με τους Γερμανούς. Μέρος των δηλώσεων του Τσολάκογλου στην *NE* επιγράφονται με τον υπότιτλο σε κεφαλαία γράμματα «Ειλικρινής συνεργασία» και ακολουθεί το παρακάτω απόσπασμα:

Περαιτέρω ο κ. πρωθυπουργός ετόνισε την ανάγκη της ειλικρινούς συνεργασίας με τους στρατούς κατοχής και την επίδοσιν εν αξιοπρεπεία και σωφροσύνη εις την ανάπτυξιν των ειρηνικών σχέσεων εν τη νέα τάξει πραγμάτων της Πανευρώπης και της Μεσογείου.¹⁹

Η συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής θα εξασφάλιζε την οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία από το Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες και θα απέβαινε ωφέλιμη για όλους τους συμβαλλόμενους:

Αντιθέτως προς την καπιταλιστική και πολιτική αυτήν εκμετάλλευσιν, η Γερμανία βασίζει ανέκαθεν και θα βασίση και εις το μέλλον τας εμπορικές της συναλλαγάς και με τας χώρας της Βαλκανικής επί των αρχών της συνεργασίας προς αμοιβαίον όφελος των συναλλασσομένων.²⁰

Εκτός από «ωφέλιμη οικονομικά», η συνεργασία ήταν και η ορθή «εθνική» επιλογή:

Υπήρξαν δηλώσεις αι οποίαι ανταποκρίνονται εις το κοινόν αίσθημα και εκφράζουν τους πόθους και τας σκέψεις παντός ειλικρινούς Έλληнос. Ο κ. πρωθυπουργός, επί πλέον, ετόνισε την ανάγκη της συνεργασίας όλων με τους στρατούς της κατοχής 'και την επίδοσιν εν αξιοπρεπεία και σωφροσύνη εις την ανάπτυξιν των ειρηνικών σχέσεων εν τη νέα τάξει πραγμάτων εν τη Ευρώπη και τη Μεσογείω'. Είναι τούτο κήρυγμα αληθώς εθνικόν, το οποίον

¹⁷ «ΠΑΛΤΑ-ΓΚΑΜΠΑΡΔΙΝΕΣ- ΠΑΛΤΑ. Μόνον στου Χατζηιακώβου. Γωνία Ερμού-Β. Κωνσταντίνου» *NE* (11 Ιανουαρίου 1942).

¹⁸ Για παράδειγμα μια οκά ψωμί κόστιζε το 1939 έντεκα δραχμές και τον Αύγουστο του 1944 72 εκατ. δραχμές. Για ένα συγκριτικό πίνακα τιμών βασικών προϊόντων βλ. Violetta Hionidou, *Famine and death in Occupied Greece, 1941-44*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2006, σ. 41.

¹⁹ «Δηλώσεις του κ. Τσολάκογλου» *NE* (30 Αυγούστου 1941)· πρβλ. «Ο προσανατολισμός» *A* (9 Μαΐου 1941).

²⁰ «Από οικονομικής σκοπιάς: «Ούτε νικηταί ούτε ηττημένοι» εις την Βαλκανικήν» *NE* (19 Μαΐου 1941)· πρβλ. «Ο οργανώμενος λαός» *A* (5 Μαΐου 1941).

πρέπει να κατανοήσουν όλοι, διότι μόνον διά της συνεργασίας θα φθάσωμεν εις καλλίτερας ημέρας διά το Έθνος μέσα εις μίαν Ευρώπην νέαν, εις την οποίαν θα επικρατήσουν ο πολιτισμός της εργασίας και η αρχή της δικαιοσύνης.²¹

Αφού, λοιπόν, η συνεργασία με τους Γερμανούς ήταν ένα «κήρυγμα αληθώς εθνικώς», η αντίσταση απέναντι στις δυνάμεις κατοχής αποτελούσε αυτομάτως αντεθνική, αντιπατριωτική και βεβαίως προδοτική δράση.²² Διαβάζουμε στο κύριο άρθρο της Α (4 Ιανουαρίου 1943) με τίτλο «Εχθροί της πατρίδος»:

Εναντίον των δήθεν Ελλήνων, των αισχρών αυτών και ύπουλων εχθρών της πατρίδος μας πρέπει να κινηθώμεν αποφασιστικοί, όλοι μαζί, σαν ένας άνθρωπος. Η θέσις των δεν είναι μεταξύ μας. Είναι προ του εκτελεστικού αποσπάσματος. Πρέπει να εκλείψουν το ταχύτερον οποιοδήποτε και αν είναι, οπουδήποτε και αν ευρίσκονται. Το απαιτεί η Ελλάς μας [...] Το υπαγορεύουν ύψιστα εθνικά συμφέροντα, τα οποία αναλγήτως δολοφονούν, οι ολίγοι, οι κακοί αυτοί Έλληνες, διά των εγκληματικών ενεργειών των.

Από την ίδια λογική διέπεται και το κύριο άρθρο της ΝΕ με τίτλο «Προδότηι» το Μάρτιο του 1943:

Κάθε Έλλην ο οποίος αγαπά την πατρίδα του και διασώζει ακόμη κάποιαν δόσιν λογικής έχει την υποχρέωσιν να θεωρήσῃ ως προδότης των μεγάλων συμφερόντων του Έθνους, όλους εκείνους τους κακοποιούς, οι οποίοι ετράπησαν προς τα όρη διά να ελευθερώσουν δήθεν τον τόπον. Διότι αυτοί, οι «ελευθερωταί» διαπράττουν τερατώδη εγκλήματα, φονεύουν Έλληνας, ληστεύουν, τρομοκρατούν πληθυσμούς αγροτικούς.²³

Εκείνο όμως που χαρακτηρίζει ίσως περισσότερο απ' όλα και τις δύο εφημερίδες και διατρέχει όλη την θεματολογία είναι ο αντικομμουνιστικός λόγος.²⁴ Το

---

²¹ «Αι δηλώσεις» ΝΕ (31 Αυγούστου 1941). Το παράθεμα αποτελεί σχολιασμό των δηλώσεων Τσολάκογλου βλ. υποσ. 19.

²² Πρβλ. «Οι εχθροί του ελληνικού λαού» ΝΕ (7 Ιανουαρίου 1943).

²³ «Προδότηι» ΝΕ (2 Μαρτίου 1943).

²⁴ Το άρθρο των Β. Γούναρη και Π. Παπαπολυβίου κάνει μια πρώτη περιοδολόγηση της στάσης της ΝΕ απέναντι στις εκτελέσεις από τις αρχές κατοχής, βλ Βασίλης Γούναρης και Πέτρος Παπαπολυβίου, «Εκτελέσεις, βία και ασιτία στη Θεσσαλονίκη της Κατοχής. Έρευνα και καταγραφή» στο Βασίλης Γούναρης και Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο φόρος του αίματος στην κατοχική Θεσσαλονίκη. Ξένη κυριαρχία – Αντίσταση και επιβίωση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001, 148-150 (135-152). Το καλοκαίρι 1941, η Α θεωρούσε ότι ο πόλεμος εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης είναι «πόλεμος πανευρωπαϊκός, πόλεμος ιερός του πολιτισμού εναντίου του θολού κύματος της βαρβαρότητας» «Ο ιερός αγών» Α (2 Ιουλίου 1941). Αντίστοιχα έγραφε η ΝΕ: «Αγωνίζεται ο Άξων διά την νίκην του δικαίου και διά την οριστικήν απαλλαγήν της Ευρώπης από τον κομμουνισμόν εις τον οποίον

επιχείρημα ότι οι αντιστασιακές πράξεις αποτελούν «προδοσία» συνδέεται άρρηκτα με τον αντικομμουνιστικό λόγο, ο οποίος συναντάται σταθερά και αμείωτα ολόκληρο το χρονικό διάστημα της Κατοχής: οι κομμουνιστές-αντάρτες προδίδουν τα ιερά συμφέροντα της πατρίδας, οι κομμουνιστές ευθύνονται για τον πόλεμο και την κατοχή, οι κομμουνιστές ευθύνονται για την πείνα και τέλος οι κομμουνιστές υπονομεύουν την εθνική ενότητα αφού συνωμοτούν με τους Εβραίους.²⁵

Μετά την «προδοσία των ιερών συμφερόντων» της πατρίδας θα είχε ενδιαφέρον να προσεγγίσουμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσίασαν οι εφημερίδες τη στρατιωτική ήττα και τη συνεπακόλουθη αναδιάταξη των εχθρών, την πείνα του χειμώνα 1941-42 μαζί με τις προτάσεις τους για λύση στο επισιτιστικό ζήτημα, και το εβραϊκό στοιχείο της πόλης.

Δεδομένου ότι πρόκειται για φιλοαξονικές εφημερίδες, στη στρατιωτική ήττα έπρεπε να δοθεί με κάποιο τρόπο ένα θετικό πρόσημο ώστε να εξυπηρετήσουν όσο το δυνατόν καλύτερα τα συμφέροντα των δυνάμεων κατοχής και κυρίως της Γερμανίας. Έτσι, η στρατιωτική ήττα παρουσιάστηκε ως «απελευθέρωση» από τους Άγγλους και το σκιερό χθες,²⁶ ενώ η νέα κυβέρνηση ήταν «απηλλαγμένη από την αγγλόφιλον νοσηρότητα».²⁷ Αναφερόμενη μόνο στους Γερμανούς και τους Άγγλους, οι πρώην εχθροί έγιναν φίλοι και οι πρώην φίλοι έγιναν εχθροί, αφού το έθνος παρασύρθηκε αφελώς από το ξένο κεφάλαιο, τον έκπτωτο βασιλιά και την υποταγή τη δική του και της κυβέρνησής του στη βρετανική πολιτική.²⁸ Όσο για τους Βούλγαρους το ζήτημα ήταν λίγο πιο περίπλοκο, αφού αποτελούσε βασικό εθνικό εχθρό και ταυτόχρονα κατοχική δύναμη. Έπρεπε να κρατηθούν δύσκολες ισορροπίες: εξάλλου η ίδια συνεργασία υπήρξε μια πράξη εξισορρόπησης που

επιθυμούν να παραδώσουν αυτήν οι σύμμαχοί του, διά να οδηγηθή εις την βαρβαρότητα και το ηθικόν σκότος»: «Επέτειος» *NE* (25 Νοεμβρίου 1942).

²⁵ Συγκεκριμένα για τη σύνδεση αντικομμουνισμού και αντισημιτισμού του ναζιστικού καθεστώτος βλ. Herf, Jeffrey 2005. «The "Jewish War": Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry», *Holocaust and Genocide Studies*, 19/1, (2005), σ. 60-61, (51-80).

²⁶ «Απολύτρωση» *NE* (29 Απριλίου 1941).

²⁷ «Απηλλαγμένοι» *A* (4 Μαΐου 1941).

²⁸ Δ.Η. «Το δίλημμα» *NE* (28 Ιουνίου 1942). Το δίλημμα, στο οποίο αναφέρεται ο Δημήτρης Ηλιάδης τίθεται σ' ολόκληρη την Ευρώπη και είναι το εξής: Ευρωπαϊκός εθνικοσοσιαλισμός ή ημιασιατικός μπολσεβικικός πολιτισμός. Και τελειώνει γράφοντας ότι «επ' αυτού δι' ημάς τους Έλληνας δισταγμός δεν χωρεί».

απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς.²⁹ Έτσι, έκαναν ένα διαχωρισμό ανάμεσα στη Βουλγαρία, της οποίας η αλληλεγγύη «εις τον ευρωπαϊκόν απελευθερωτικόν αγώνα είναι αυτονόητος»³⁰ και στον λεγόμενο «πανσλαυισμό», εναντίον του οποίου μόνο «μία δύναμις υψώθη: Ο γερμανισμός».³¹ Με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να εκφραστεί η εθνική «αντιπάθεια», όντας οι αρθρογράφοι ταυτόχρονα συνεπείς και με την επιλογή της συνεργασίας με τους Γερμανούς. Πίσω από τον πανσλαυισμό, αυτό το «στήριγμα» της Αγγλίας,³² κρυβόταν φυσικά η Σοβιετική Ένωση και προοδευτικά ο «πανσλαυιστής» ταυτίστηκε με τον «κομμουνιστή των ελληνικών ορέων και των ελληνικών πόλεων».³³

Ας επιστρέψουμε όμως στην παραμορφωμένη αναπαράσταση της ήττας και τη συνακόλουθη αναδιάταξη των εχθρών, που σηματοδότησαν την ανάδειξη δύο καίριων στόχων: την παρουσίαση του χαρακτήρα της νέας τάξης πραγμάτων ως οριστικής και την αποσύνδεση κάθε σχέσης της με το άμεσο παρελθόν.³⁴ Η νέα τάξη πραγμάτων έπρεπε να παρουσιαστεί ως οριστική, γιατί αλλιώς χανόταν κάθε λογική πίσω από τη συνεργασία με τις δυνάμεις Κατοχής. Αν η Κατοχή ήταν κάτι το πρόσκαιρο και το προσωρινό, τότε γιατί και πώς να πειστεί ο οποιοσδήποτε να συνεργαστεί; Αντίθετα, αν η κατάσταση προβαλλόταν ως μόνιμη και μη αναστρέψιμη, τότε τα πράγματα θα γίνονταν πιο εύκολα. Αφού λοιπόν, η νέα τάξη πραγμάτων ήταν οριστική, κατ' επέκταση ήταν και αναγκαία για τους κατακτημένους,³⁵ ή για τους υποτιθέμενα συνεργαζόμενους επί ίσοις όροις, όπως έβλεπαν τους εαυτούς τους και τους «πραγματικούς Έλληνες» οι δοσίλογοι.

---

²⁹ Mark Mazower, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, Penguin Books, Λονδίνο, 2008, σ. 418.

³⁰ «Η Ευρώπη επιτίθεται ηνωμένη κατά του Μπολσεβικισμού. Η συμβολή των διαφόρων κρατών εις τον αγώνα παρά το πλευρόν του νικηφόρου γερμανικού στρατού», *NE* (15 Αυγούστου 1941).

³¹ «Ο πανσλαυιστής» *NE* (18 Σεπτεμβρίου 1943).

³² «Λόγοι φυλετικοί» *NE* (30 Ιουλίου 1942).

³³ Βλ. υποσ. 31.

³⁴ Για τη θεσμική ασυνέχεια της κατοχικής κυβέρνησης του Τσολάκογλου και του μεταξικού καθεστώτος βλ. Νίκος Παπαναστασίου, «Δωσίλογοι εναντίον μεταξικών 'δωσιλόγων και καταχραστών'. Η θεσμική ασυνέχεια της κατοχικής κυβέρνησης Τσολάκογλου» στο Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.) «*Εχθρός*» εντός των *Τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, (2006), σσ. 107-122.

³⁵ Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιείται από τον Dobroszycki για τον ελεγχόμενο από τους Γερμανούς πολωνικό τύπο κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. Dobroszycki, *Reptile*, σ. 50. Το ίδιο χρησιμοποιεί και ο Bruneteau για την κατοχική Γαλλία. Bernard Bruneteau, «*L'Europe nouvelle*» de Hitler. *Une illusion des intellectuels de la France de Vichy*, Roucher, Μονακό, 2003, σ. 57. Άρα, ήταν ρητορικό το ερώτημα άρθρου του υπουργού επισιτισμού, Δημήτριου Πολύζου στην *A*, «Ποιος είναι ο νικητής;» *A* (20 Ιουνίου 1941).

Εκτός από οριστική η νέα τάξη πραγμάτων έπρεπε να πείσει και ως νέα, ότι είχε αρχίσει μια νέα εποχή, μια νέα ιστορική περίοδος. Σύμφωνα με τη ΝΕ τον Απρίλιο του 1941 ξεκινούσε μια «νέα κοσμοϊστορική εποχή, μια νέα έκπαγλος κοσμογονία».³⁶ Και η καθιέρωση αυτής της νέας τάξης πραγμάτων στο πλευρό του Άξονα θα δημιουργούσε τη Νέα Ελλάδα, όπου το συλλογικό συμφέρον θα έμπαινε πάνω από το ατομικό: «Είναι, λοιπόν, ιερώτατον καθήκον μας, σήμερα, να σκεφθώμεν κατά πρώτον τον λαόν και την πατρίδα μας κατόπιν τον εαυτό μας».³⁷ Η εθνική αναγέννηση και η προώθηση μιας «Νέας Ελλάδας» με emphaticές επικλήσεις για εθνική (και άρα συλλογική) ενότητα και αλληλεγγύη ήταν θεμελιώδη συστατικά στοιχεία του μεταξικού καθεστώτος.³⁸ Η ρήξη με το άμεσο παρελθόν και η επίκληση του συλλογικού συμφέροντος ώστε να αναδειχθεί η νέα εποχή δεν ήταν καθόλου νέα επιχειρηματολογία.

Παρά ταύτα με επίκληση στο συλλογικό συμφέρον προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν και την έλλειψη προϊόντων το χειμώνα του 1941-42. Και συγκεκριμένα «με τη δύναμιν της εθνικής αλληλεγγύης να υποστώμεν τας στερήσεις άνευ διακρίσεως».³⁹ Από την ίδια λογική διέπεται και το «κατηγορώ» του Ευρυπίδη Χειμωνίδη:

Όταν ομιλούμε για ενδιαφέροντα του Ελληνικού λαού, εννοούμε με αυτόν τον χαρακτηρισμό αποκλειστικά και μόνο τα ενδιαφέροντα που συνδέονται με την διατροφή του. Για τον Έλληνα δεν υπάρχει πια τίποτα άλλον εκτός από το στομάχι του, που αποτελεί το κέντρον όλων του των σκέψεων και όλης του της ενεργητικότητας. Στο βάθος αυτό γινόταν σχεδόν πάντοτε. Ο ατομικισμός ήταν πάντοτε η κινητήριος δύναμις για τα άτομα και ο υπέρτατος νόμος για το σύνολο [...] Ιδανικά δεν έχομεν πια [...] Ως λαός, ως συνεχόμενη λαϊκή ενότητα είναι σαν να μην υπάρχωμε πια καθόλου [...] Σήμερα είναι διαφορετικά. Σήμερα έχομε για κριτάς τους εκπροσώπους ενός εξαιρετικά πολιτισμένου λαού, του γερμανικού λαού, για τον οποίον το πνεύμα της λαϊκής ενότητος και της κοινωνικής αλληλεγγύης έχει γίνει

---

³⁶ Βλ. υποσ. 27. «Ο Ελληνισμός επέδειξε και κατά τας τελευταίας στιγμάς της τραγικής καταστροφής και των συνεπειών της, όλας του τας αρετάς, την αντοχήν και την ευκολίαν της προσαρμογής προς τας νέας πραγματικότητας» «Αισιοδοξία» Α (23 Μαΐου 1941).

³⁷ «Νέα Ελλάς» ΝΕ (9 Μαΐου 1941) (υπογράμμιση δική μου).

³⁸ Constantine Sarandis, «The ideology and character of the Metaxas regime» στο Robin Higham, Thanos Veremis (eds) *Aspects of Greece 1936-40. The Metaxas Dictatorship*, ELIAMEP-Vryonis Center, Αθήνα, 1993, σσ. 149-150, 161 [147-177].

³⁹ «Δηλώσεις των υπουργών κ.κ. Καραμάνου και Χατζημιχαήλ διά τον επισιτισμό της Μακεδονίας» ΝΕ (27 Φεβρουαρίου 1942).

βασική αρχή της ζωής. Το ό,τι στις εξετάσεις αυτές βαθμολογούμεθα με ένα μεγάλο, στρογγυλό μηδενικό είναι δυστυχώς μια θλιβερή πραγματικότητα.⁴⁰

Επρόκειτο για μια «επικίνδυνη και τεχνητή κατάσταση».⁴¹ Οι ευθύνες βεβαίως αποδόθηκαν στους Συμμάχους τουλάχιστον για δύο λόγους: αφενός οι μεγάλες ανάγκες σε προϊόντα οφείλονται στο γεγονός ότι «όταν εσύρθημεν εις τον πόλεμον και όταν όλη η νεότης της υπαίθρου και των πόλεων ευρέθη εις τας τάξεις του στρατού, οι αγροί έμειναν ακαλλιέργητοι»⁴² και αφετέρου οι Σύμμαχοι ήταν εκείνοι που είχαν επιβάλει τον αποκλεισμό: «Εστράφησαν εναντίον της Ελλάδος και απέκλεισαν τους λιμένας της [...] Έπρεπε να πεινάση ο Ελληνικός Λαός»⁴³. Κατόπιν, οι ευθύνες βάρυναν τους κερδοσκόπους, οι οποίοι «δεν είναι Έλληνες» και «νοσταλγούν τους πειρατάς που βυθίζουν τα πλοία με τα τρόφιμα και τον σίτον διά να πεινάσωμεν ημείς και να κερδοσκοπήσουν αυτοί...».⁴⁴

Προς αντιμετώπιση της πρωτοφανούς έλλειψης προϊόντων, οι εφημερίδες πρότειναν μία λύση σχετικά άμεση και ένα σχέδιο πιο μακροπρόθεσμο. Η άμεση λύση θα ήταν η εντατικοποίηση των καλλιεργειών: «Δεν πρέπει να μείνη γωνία γης ακαλλιέργητος», σε συνδυασμό με την πάταξη της κερδοσκοπίας και της μαύρης αγοράς.⁴⁵ Το μακροπρόθεσμο σχέδιο συμπεριελάμβανε την αποδέσμευση της Γηραιάς Ηπείρου από τις υπερπόντιες εισαγωγές και την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξασφάλιση του επισιτισμού από εγχώριους πόρους.⁴⁶ Όσο για την Ελλάδα συγκεκριμένα, διά του λόγου το αληθές αναφέρω απόσπασμα από άρθρο του Πέτρου Ωρολογά:

Διά πρώτην φοράν ο λαός ευρέθη εις την ανάγκην να κατανοήση ότι πρέπει να ζήση από τον τόπον του και να ακολουθήση πολιτική αυταρκείας. [...] Αι παραγματικότητες, αι ανάγκαι, είχαν καθορίσει με πάσαν σαφήνεια, τον

---

⁴⁰ Ε[υριπίδης] Χ[ειμωνίδης], «Κατηγορώ», *ΝΕ* (31 Ιουλίου 1942)· για τον Χειμωνίδα, βλ. Στράτος Δορδανάς, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 149-150.

⁴¹ «Τα τρόφιμα» *ΝΕ* (4 Σεπτεμβρίου 1941).

⁴² «Εθνική ανάγκη» *ΝΕ* (25 Νοεμβρίου 1941).

⁴³ Στο ίδιο.

⁴⁴ «Με πίστιν» *ΝΕ* (9 Οκτωβρίου 1941).

⁴⁵ Χωρίς απαραίτητα να διευκρινίζεται ποια θα ήταν αυτά, πχ. βλ. υποσ. 42· «Οι Έλληνες αγρόται οφείλουν να εργασθούν όσον δεν ειργάσθησαν ποτέ. Έχουν ιεράν υποχρέωσιν να καλύψουν με σπόρον και την τελευταίαν σπιθαμήν της ελληνικής γης» «Αρχίζει η μάχη του σίτου» *Α* (1 Οκτωβρίου 1942).

⁴⁶ «Η επισιτιστική ελευθερία της Ευρώπης» *ΝΕ* (19 Ιουνίου 1942).

δρόμον αυτόν, τον ευρωπαϊκόν, τον άγοντα προς την συνεργασίαν με την Γερμανίαν.⁴⁷

Με δυο λόγια, σύμφωνα με τον Ωρολογά –μια άποψη που κυριαρχεί στην αρθρογραφία των συγκεκριμένων εφημερίδων– η συνεργασία με τους Γερμανούς, που ήταν όχι μόνο μια ρεαλιστική λύση αλλά και ιστορική επιλογή, θα εξασφάλιζε την αυτάρκεια των προϊόντων μέσω της συμμετοχής στην νέα ευρωπαϊκή τάξη, στην αξονική Νέα Ευρώπη που σιγά-σιγά διαμορφωνόταν.⁴⁸ Το αίτημα για αυτάρκεια δεν ήταν καινούργιο. Με την παγκόσμια οικονομική κρίση, η ελληνική οικονομία, από τις αρχές της δεκατίας του 1930, όδευε με αβεβαιότητα προς την αυτάρκεια.⁴⁹ Στο επίκεντρο των μεσοπολεμικών συζητήσεων για την οικονομική πολιτική βρισκόταν ακριβώς αυτό το αίτημα.⁵⁰ Και ο Μεταξάς όμως, αναμένοντας τον πόλεμο, ξεκίνησε μια απόπειρα εφαρμογής της πολιτικής αυτάρκειας.⁵¹ Οι σχετικές προτάσεις του Ωρολογά και των δημοσιογράφων της Θεσσαλονικής δεν αποτελούσαν, λοιπόν, κάποια καινοτομία.

Στην αξονική Νέα Ευρώπη και στην «νέα» Ελλάδα δεν θα υπήρχε έλλειψη προϊόντων βέβαια, δεν θα υπήρχαν όμως ούτε Εβραίοι. Το πλαίσιο του πολέμου διαμόρφωσε μια νέα κατάσταση για την αντισημιτική επιχειρηματολογία,⁵² η οποία συνέχιζε, φυσικά, να δανείζεται από τον εθνικιστικό λόγο, έχοντας όμως εμπλουτιστεί πια από την ευρωπαϊκή διάσταση του πολέμου και της κατοχής και προσαρμοστεί στις ελληνικές ιδιαιτερότητες.⁵³ Η αντισημιτική στάση της ΝΕ φάνηκε

---

⁴⁷ Πέτρος Ωρολογάς, «Η πολιτική της υποταγής» ΝΕ (28 Ιουλίου 1942)

⁴⁸ Στο ίδιο: «Αγρόται» ΝΕ (4 Οκτωβρίου 1942).

⁴⁹ Mark Mazower και Thanos Veremis, «The Greek economy 1922-1941 » στο Robin Higham, Thanos Veremis (eds) *Aspects of Greece 1936-40. The Metaxas Dictatorship*, ELIAMEP-Vryonis Center, Αθήνα, 1993, σ. 119 [111-130].

⁵⁰ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σ. 69.

⁵¹ Mark Mazower και Thanos Veremis, *ο.π.*, σ. 124.

⁵² Με τον όρο αντισημιτισμός εννοείται η καταδίκη των Εβραίων εξαιτίας της «κατώτερης» καταγωγής τους βασισμένης πάνω στις φυλετικές θεωρίες του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Τα αντισημιτικά στερεότυπα που εξελίχθηκαν στο πλαίσιο του ναζισμού στηρίχθηκαν στο προνεωτερικό αντιεβραϊκό στερεότυπο του θρησκευτικού «Άλλου» που σταύρωσε το Χριστό. Βλ. John Pawlikowski και Kevin P. Spicer, «Introduction» στο Kevin P. Spicer (επιμ.), *Antisemitism, Christian Ambivalence and the Holocaust*, Indiana University Press, Ουάσιγκτον, 2007, σ. xv [xiii-xxi].

⁵³ Στην ελληνική περίπτωση δίνεται έμφαση περισσότερο στην εθνική παρά στη φυλετική διαφοροποίηση. Τονίζεται έντονα επίσης και η θεωρία της «εβραιοκομμουνιστικής συνωμοσίας», η οποία σημειωτέον μάλλον έρχεται σε νοηματική αντίθεση με το κυρίαρχο στερεότυπο του φιλάργυρου και κεφαλαίουχου Εβραίου. Επιγραμματικά για ελληνικό νεωτερικό αντισημιτισμό βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σσ. 38-41.

γρήγορα, αφού ήδη από την άνοιξη του 1941 αναδημοσίευε σχετικά αποσπάσματα ομιλιών του Χίτλερ⁵⁴ αλλά και όχι μόνο.⁵⁵ Το κύριο άρθρο της *NE* την 17^η Μαΐου του 1941 ξεκινούσε: «Τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαίως. Η βασιλεία των λόρδων, των εβραίων και των μασώνων κλονίζεται».⁵⁶ Και το κύριο άρθρο του επόμενου φύλλου συνέχιζε:

Και αν ο πόλεμος αυτός συνεχίζεται, και αν η κατηραμένη Νήσος της εβραιομασωνικής κεφαλαιοκρατίας αμύνεται ακόμη, αμφιβολία όμως πλέον καμμία δεν χωρεί διά την έκβασίν του, διά την θριαμβευτικήν δικαίωσιν του αγώνος της γερμανικής ρομφαίας – ενός αγώνος που θ' ανοικοδομήσει, με την νίκην του Άξονος, την νέαν, την προκομμένην, την ειρηνικήν, την ελευθέραν και ευτυχή Ευρώπη.⁵⁷

Ωστόσο, η σχετική αρθρογραφία, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω αποσπάσματα δεν μιλούσε συγκεκριμένα για το εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης, αλλά εν γένει τους Εβραίους. Στην *A* δεν βρίσκουμε, εκτός από την αναδημοσίευση λόγων⁵⁸ και άρθρων⁵⁹, τέτοιου τύπου άρθρα. Η αρθρογραφία συγκεκριμενοποιείται και στις δύο εφημερίδες μετά τη συγκέντρωση στην πλατεία Ελευθερίας «των εν Θεσσαλονίκη εγκατεστημένων αρρένων Ισραηλιτών από 18 έως 45 ετών».⁶⁰ Στις 11 Ιουλίου η *A*⁶¹ δημοσίευσε άρθρο στο οποίο γινόταν η περιγραφή και ο σχολιασμός της συγκέντρωσης αυτής:

Η Θεσσαλονίκη επανηγύρισε σήμερα. Χάρης εις την ωραίαν έμπνευσιν των Αρχών Κατοχής χιλιάδες Ισραηλιτών που ησχολούντο με παρασιτικά επαγγέλματα θα εργασθούν τώρα. Θα γίνουν παραγωγικοί. [...] Χιλιάδες λαού πάσης ηλικίας και τάξεως συνεκεντρώθησαν διά να απολαύσουν το θέαμα της περισυλλογής εξ χιλιάδων περίπου ανθρώπων της μαύρης αγοράς οι οποίοι θα τοποθετηθούν όπου τους αρμόζει, όπου θα είναι ακίνδunami διά τον τόπον και ωφέλιμοι κατά το δυνατόν. [...] Οι καλούμενοι

⁵⁴ [Διότι εις το μέλλον δεν θα υπάρχουν πλέον πόλεμοι. Αφού θα λείψουν τα αίτια που τους προκαλούν [...]. Και θα εξωσθούν από την κοινωνικήν και πολιτικήν ζωήν των λαών οι εβραίοι. Και δεν θα υπάρχη πλέον πρόσφορον έδαφος δι' αιματοχυσίας μεταξύ των λαών, προς εξυπηρέτησιν πλουτοκρατικών συμφερόντων.] «Επί τη επετείω των γενεθλίων του. Αδόλφος Χίτλερ, ο αναδημιουργός της Ευρώπης», *NE* (20 Απριλίου 1941).

⁵⁵ «Η Γερμανία δεν τρέφει ουδεμίαν εδαφικήν βλέψιν εις τα Βαλκάνια» *NE* (5 Μαΐου 1941).

⁵⁶ «Θα μας τα πληρώσουν» *NE* (17 Μαΐου 1941).

⁵⁷ «Ιστορικά ώραι ανατέλλουν» *NE* (18 Μαΐου 1941).

⁵⁸ Ενδεικτικά «Ο Φύρερ εξεφώνησε βαρυσήμαντον λόγον» *A* (27 Απριλίου 1942).

⁵⁹ Ενδεικτικά «Οι Ηνωμένοι Πολιτείας χωρίς προσωπίειον. Ο Ρούζβελτ, όργανον του Ιουδαϊσμού» *A* (18 Απριλίου 1942).

⁶⁰ «Ανακοίνωσις από της Γενικής Διοικήσης Μακεδονίας» *A* (9 Ιουλίου 1942).

⁶¹ Πολλά φύλλα της *NE* των ημερών εκείνων είναι κομμένα. Λίγες μέρες αργότερα ενδεικτικά βλ. Π. Ω[ρολογάς] «Η πολιτική της υποταγής» *NE* (28 Ιουλίου 1942) · Νικ. Καμμ[ώνας] «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης (9 Αυγούστου 1942).

έφθαναν περίλυποι και περίτρομοι. Δεν ήξευραν... τι τους περιμένει. Ή μάλλον δεν ήξευραν πώς θα τους χρησιμοποιήσουν αι αρχαί. Το φτιάρι, τον κασμά, την χειράμαξα, δεν τα εγνώρισεν η φυλή αυτή. Έτρεμαν τα χέρια των με την ιδέα μόνον πώς μπορεί να περιορισθούν για τέτοιες δουλειές. [...] Ο Ελληνικός πληθυσμός με μεγάλην ευχαρίστησιν και ανακούφισιν είδε να λαμβάνεται το ευεργετικόν αυτό μέτρον της χρησιμοποιήσεως δηλαδή των παρασιτικών εις έργα κοινής ωφελείας.⁶²

Για το επόμενο χρονικό διάστημα η σχετική αρθρογραφία πύκνωσε, εντάθηκε και τελικά κορυφώθηκε στις αρχές του 1943. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του Χρ. Ελευθεριάδη στις 27 Φεβρουαρίου 1943 με τον τίτλο «Να φύγουν»:

Από αιώνων τώρα όλοι οι Έλληνες έχομεν κάμη μίαν διαπίστωσιν: Την διαπίστωσιν ότι οι Εβραίοι αποτελούν διά την χώραν μας ό,τι δι' ένα υγιή οργανισμόν μία γάγγραινα. [...] Πρέπει λοιπόν να φύγη. [...]

Για να τελειώσει το άρθρο, λέγοντας:

Να υπάγη όπου θέλει. Πάντως να μη μείνη εδώ, εις την Ελλάδα, την οποίαν εμίσησε, την οποίαν εξεμεταλλεύθη, την οποίαν εξύβρισεν, της οποίας το πένθος επανηγύρισε και την χαράν επένθησε.⁶³

Αντίστοιχο είναι και το γνωστό άρθρο του Παπαστρατηγάκη της ίδιας μέρας με τίτλο «Ήλθεν η ώρα!...» στη ΝΕ, απόσπασμα από το οποίο και ακολουθεί:

Έμειναν μακράν της ελληνικής κοινωνίας, αλλ' όταν εύρον την ευκαιρίαν να επιτεθούν, δεν εδίστασαν. Ήτο καθημαγμένη η Ελλάς από ένα πόλεμον εις τον οποίον την έσυρεν ο διεθνής εβραϊσμός και η αγγλική πλουτοκρατία. Όταν δε η Ελλάς ευρέθη κατά γης, πρώτοι οι οποίοι επετέθησαν εναντίον της διά να σκυλλεύσουν το πτώμα της ήσαν αυτοί, οι άνθρωποι με τον κίτρινον αστέρα, οι Εβραίοι. [...] Και ήρχισε το έργον των τιμών. Αυτοί ενεθυμήθησαν και την χρεωκοπημένην λίραν. Ποιος λησμονεί τον παρισυνόν χειμώνα και το παρελθόν θέρος; Εις τα ύψη η λίρα, εις τον ουρανόν αι τιμαί. Πέρισυ νεκροί από την πείναν. [...] Και εκείνοι, οι άνθρωποι με τον κίτρινον αστέρα και με την κίτρινην από το μίσος ψυχήν, εθησαύριζον. Ήσαν οι ρυθμιστές των τιμών. [...] Η ελληνική γη θέλει ν' απαλλαγή από αυτούς. Θέλει ν' αποκαθαρθή. Οι άνθρωποι με τους κίτρινους αστέρας δεν έχουν πλέον θέσιν εις τον τόπον αυτόν. Και η απαλλαγή θα είναι μία ημέρα πραγματικής απολυτρώσεως, την οποίαν θα εορτάση ο λαός και δεν θα λησμονήσουν αι ελληνικαί γεννεαί. Ήλθεν η ώρα! Οι βέβηλοι ας φύγουν...⁶⁴

⁶² «Από σήμερον οι Εβραίοι θ' απασχολούνται εις έργα παραγωγικά» Α (11 Ιουλίου 1942).

⁶³ Χρ. Ελευθεριάδης, «Να φύγουν» Α (27 Φεβρουαρίου 1943).

⁶⁴ Μ. Παπαστρατηγάκης, «Ήλθεν η ώρα!...» ΝΕ (27 Φεβρουαρίου 1943).

Η αντισημιτική αρθρογραφία των δύο εφημερίδων που αφορούσε το εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης κράτησε ουσιαστικά περίπου οκτώ μήνες. Ουσιαστικά, δηλαδή μόνο κατά το τελευταίο διάστημα πριν τον τελικό διωγμό των Εβραίων από την πόλη. Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί οι εφημερίδες περίμεναν τόσο; Γιατί οι έλληνες δημοσιογράφοι αποσιωπούσαν ακόμα και την ίδια την ύπαρξη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και «κρύβονταν» πίσω από τους μεταφρασμένους λόγους του Χίτλερ και του Γκαίμπελς ή πίσω από τις δραστηριότητες Εβραίων άλλων χωρών; Μια υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να είναι ότι για το πρώτο διάστημα αρκούσαν τα δημοσιεύματα εν γένει περί Εβραίων. Η συγκέντρωση στην πλατεία Ελευθερίας αποτέλεσε τη σαφή ένδειξη από πλευράς των Αρχών Κατοχής ότι το εβραϊκό «ζήτημα» έφτανε στην τελική ευθεία του και προς την οριστική «επίλυσή» του. Υπάρχει, δηλαδή, σαφής στροφή στην πρόσληψη της στάσης των Αρχών καθώς τα αντισημιτικά μέτρα παίρνουν δημόσιο χαρακτήρα. Έτσι, από τον Ιούλιο και μετά ήταν απαραίτητη πλέον η συστηματική στοχοποίηση της εβραϊκής κοινότητας. Ενισχυτικό αυτού του επιχειρήματος είναι και η έκδοση ενός περιοδικού στη Θεσσαλονίκη με έντονο αντισημιτικό λόγο το ίδιο διάστημα (Αύγουστος 1942-Μάρτιος 1943), οι *Νέοι Καιροί*.

Η αντισημιτική αρθρογραφία των εφημερίδων, λοιπόν, συνέβαλε στην καλλιέργεια ανάλογου κλίματος, το οποίο μετέτρεψε –ως ένα βαθμό– την εκδίωξη των Εβραίων σε ηθικά μη επιλήψιμο γεγονός. Ωστόσο, η αρθρογραφία αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί ως καθοριστική γεγονότων, ότι αρκεί από μόνη της για να δικαιολογήσει τα γεγονότα που ακολούθησαν· ότι δηλαδή χωρίς αυτήν η τύχη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης θα ήταν απαραιτήτως διαφορετική. Κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση εξάλλου με το γεγονός ότι προϋπήρχαν της Κατοχής αντισημιτικές τάσεις στην ελληνική κοινωνία.⁶⁵

Συμπερασματικά, διαβάζοντας την *NE* και την *A* διερευνήθηκε η πλευρά των συνεργατών και ο τρόπος με τον οποίο η πλευρά αυτή ανέπτυξε την επιχειρηματολογία της σε ορισμένες περιστάσεις. Βασικός κορμός που διέτρεχε όλες τις θεματικές και ολόκληρο το χρονικό διάστημα ήταν ο αντικομμουνιστικός

---

⁶⁵ Όπως γράφει και ο Μαζάουερ για τα γεγονότα του Κάμπελ το 1931 «Τα στερεότυπα διευκόλυναν τον εμπρησμό του Κάμπελ, αλλά δεν ήταν εκείνα που τον γέννησαν» Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, σ. 493.

λόγος· ένας λόγος που πράγματι εμπλουτίστηκε από τα νέα δεδομένα και προσαρμόστηκε σε ένα νέο πλαίσιο, αλλά τα ίδια τα επιχειρήματα δεν ήταν και τόσο νέα. Η συνεργασία με τους Γερμανούς θεωρήθηκε μία από τις λύσεις για την αντιμετώπιση της κατάστασης που είχε επιφέρει η στρατιωτική ήττα και το επισιτιστικό ζήτημα. Ταυτόχρονα παρείχε όντως μια νέα λύση για την επόμενη μέρα· τη συμμετοχή στην αξονική Νέα Ευρώπη. Επίσης, αποτέλεσε το «κατάλληλο» πλαίσιο προκειμένου να εκφραστούν, να αναπτυχθούν και τελικά να κορυφωθούν οι προϋπάρχουσες και διόλου νέες αντισημιτικές τάσεις. Αυτή η «νέα» εποχή, η «νέα» ιστορική περίοδος, την οποία με τέτοιο ζήλο προσπάθησαν να υπερασπιστούν οι εφημερίδες, με πόσο πραγματικά «νέα» επιχειρήματα παρουσιαζόταν; Ούτε ο αντικομμουνιστικός ούτε ο αντισημιτικός λόγος εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1941 με την έναρξη της Κατοχής. Τελικά, ο δημόσιος λόγος λοιπόν της ΝΕ και της Α μόνο «νέος» δεν ήταν.